

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O‘RTA
MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI**

ABDULLA SHER

AXLOQSHUNOSLIK

Darslik

***Oliy ta‘lim muassasalarining bakalavriat ta‘lim yo‘nalishlari uchun
tayyorlangan***

**O‘ZBEKISTON FAYLASUFLARI MILLIY
JAMIYATI NASHRIYOTI
TOSHKENT — 2010**

Taqrizchilar: falsafa fanlari doktori, professor **H.A.Aliqulov**,
falsafa fanlari nomzodi, dotsent **L.Muhammadjonova**

Mas'ul muharrir: falsafa fanlari nomzodi, dotsent **B.E.Husanov**

87.7

Sh47

Sher, Abdulla.

Axloqshunoslik: Oliy ta'lim muassasalarining bakalavriat ta'lim yo'nalishlari uchun darslik/ Abdulla Sher; mas'ul muharrir B.E. Husanov; O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. — T.: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2010. — 328 b.

BBK 87.7ya73

ISBN 978–9943–319–91–2

© O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2010

SO‘ZBOSHI

Siz axloq, xulq, odob haqida bog‘chada ham, maktabda ham, oilada ham, ma‘raka-yig‘inlarda ham ko‘p eshitgansiz, radio-televideniye, matbuot doim axloq to‘g‘risida gapiradi. Hadislar-u rivoyatlar, mashhur imom-xatiblarning va‘zlari-yu she‘r-u romanlar, masal-u matallar — hammasi bitta narsaga qaratilgan: inson bolasi yuksak axloq egasi bo‘lmog‘i lozim.

Xo‘sh, axloq o‘zi nima? Nega buncha miqyosli, keng qamrovli? U shunchalik ham zarur narsami? Bu savollarga javob sifatida Respublikamiz Prezidenti Islom Karimovning quyidagi fikrlarini keltirish o‘rinli deb o‘ylaymiz: «Aslini olganda, axloq — ma‘naviyatning o‘zagi. Inson axloqi shunchaki salom-alik, xushmuomalalikdangina iborat emas, axloq — bu, avvalo, insof va adolat tuyg‘usi, imon, halollik degani»¹. Demak, ma‘naviyat axloq degan o‘zakdan o‘sib chiqadi, axloq bo‘lmasa ma‘naviyat tushunchasi hech nimani anglatmaydi, mavhum so‘zdan boshqa narsa emas.

Bu fikrlar, bir tomondan, eski tuzumdan qolgan axloqsizlik ko‘rinishlariga loqayd qarovchilarga va axloqshunoslikni yengil-yelpi, ikkinchi darajali fan sifatida tushunuvchilarga adolatli zarba bo‘lsa, ikkinchi tomondan, axloqning yangi jamiyatimizdagi ulkan mavqeyini hamda axloqshunoslikning jiddiy nazariy tadqiqotlarga suyanishi kerakligini ta‘kidlaydi.

Axloqshunoslik hamma davrlarda ham yuksak ahamiyat kasb etib kelgan fan. Faqat zulm va zo‘ravonlik, adolatsizlik va huquqsizlikka asoslangan totalitar tuzumlardagina u yolg‘onga bo‘ysundirilgan, soxtalashtirilgan hamda shu yo‘l bilan ahamiyati pasaytirilgan. Mamlakatimiz mustaqillikka erishishi sharofati bilan yana axloqshunoslik o‘z yuksak mavqeyini egallab bormoqda. Ushbu darslikning vujudga kelishi va chop etilishi ham buning bir isbotidir.

Mazkur «Axloqshunoslik» kursi oliy ta‘limdagi bakalavriyat tizimi talabalari uchun mo‘ljallangan namunaviy dastur asosida yozilgan va mustaqillikka erishganimizdan so‘ng ushbu fan bo‘yicha o‘zbek tilida nashr etilayotgan ilk darslikdir. Darslikning o‘ziga xos xususiyati shundaki, u nofalsafiy mutaxassisliklarga mo‘ljallangan bo‘lib, undan ayni paytda akademik litseylar va kollejlarda ham foydalanish mumkin.

¹ I.A. Karimov. Vatan sajdagoh kabi muqaddasdir. T., «O‘zbekiston», 1996, 39-b.

Darslikning tili va uslubini tanlashda muallif ana shu ehtiyojni ham hisobga olishga urindi.

Darslikni shartli ravishda muqaddima va uch qismga bo'lish mumkin. Dastlab fanning predmeti, tadqiqot doirasi, falsafiy fan sifatidagi mohiyati, uning jamiyatimiz taraqqiyotidagi o'rni va amaliy ahamiyati haqida fikr yuritiladi, so'ng axloqiy tafakkur taraqqiyoti bosqichlari qisqacha falsafiy tahlildan o'tkaziladi. Chunonchi, axloqiy tafakkurning ilk bor Qadimgi Sharqda vujudga kelganligi, Somir (Shumer), Bobilon, Qadimgi Misr, Qadimgi Turon-Eron va Qadimgi Hindistonda dastlabki axloqiy g'oyalarning paydo bo'lganligi ta'kidlanadi; Qadimgi Yunon va Qadimgi Rumo mutafakkirlari yaratgan axloq nazariyalariga, O'rta asrlarda Markaziy Osiyo mintaqasida ilgari surilgan axloqiy qarashlarga, Temuriylar davri axloqshunosligiga alohida e'tibor beriladi; ayni paytda Yangi va Eng yangi davr axloq falsafasi, Sharq va G'arb axloqiy nazariyalarining o'zaro aloqalari hamda bir-biriga ta'siri, ularning umumbashariy axloqiy qadriyatlarining qaror topishida muhim ahamiyat kasb etganligi to'g'risidagi fikrlarga, ilmiy xulosalarga keng o'rin beriladi; shuningdek, Turkiston ma'rifatchi – jadidlari qarashlari alohida tahlildan o'tkaziladi.

Darslikning shartli ravishdagi ikkinchi qismida axloqning kelib chiqishi va axloqshunoslikning nazariy masalalari haqida gap ketadi; ixtiyor erkinligi muammosi, axloq tuzilmasi, axloqning ma'naviyat tizimidagi o'rni to'g'risidagi, axloqshunoslikning asosiy mezoniy tushunchalari, axloqiy tamoyillar hamda me'yorlarga doir fikr va mulohazalar bayon etiladi: axloq falsafasi nazariy jihatlarining o'ziga xos talqini beriladi.

Oila, fuqarolik jamiyati va davlatning axloqiy asoslari hamda shaxs axloqiy madaniyati haqidagi ilmiy ma'lumotlar darslikning so'nggi qismini tashkil etadi. Erkin fuqarolik jamiyati va uni barpo etishning axloqiy asoslari, unda mahallaning o'ziga xos roli masalalari ilk bora ko'tariladi; shaxs va jamiyat axloqiy madaniyati, zamonaviy axloqiy tarbiya, uning yo'llari va vositalari haqidagi mulohazalar o'rta tashlanadi; kelajagi buyuk Vatanimiz farzandi – huquqiy-demokratik jamiyat fuqarosining axloqiy qiyofasi ta'riflanadi.

Darslikdagi har bir bob, har bir mavzu milliy g'oya, istiqloq mafkurasi bilan yo'g'rilgan. Shu bois mazkur kitob talabalarga nafaqat axloq ilminigina, balki axloqiylikni ham o'rgatadi, yoshlarni halollik, insonparvarlik va vatanparvarlik ruhida tarbiyalashga amaliy hissa qo'shadi, degan umiddamiz.

Ushbu darslik muallifning uzoq yillar mobaynida Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti talabalariga o'qigan ma'ruzalari asosida tayyorlandi. Uning ma'ruzalar matni shaklidagi nashri 2000-yili, o'quv qo'llanma sifatidagi nashri 2003-yili chop etildi hamda ilmiy jamoatchilik, professor-o'qituvchilar, talabalar tomonidan iliq kutib olindi, «Ustoz» jamg'armasining maxsus diplomi va mukofoti bilan taqdirlandi, markaziy matbuotda, ommaviy axborot vositalarida ijobiy baholandi.

Shu o'rinda darslikning ayrim ilmiy va uslubiy jihatlari haqida ma'lumot berib o'tishni maqsadga muvofiq deb o'ylaymiz. Avvalo, biz matnni tayyorlashda biroz noan'anaviyroq yo'l tutdik: asosiy diqqatni asl manbalarga qaratdik hamda ularni baholi qudrat o'z tahlilimizda taqdim etishga urindik: undan keyin muayyan davrga, faylasuf-axloqshunosga va axloqshunoslikka bag'ishlangan yirik ilmiy tadqiqotlarni nazardan o'tkazdik; tayyor retseptlardan, bizgacha yozilgan o'quv adabiyotlaridan kam foydalandik. Ayni paytda darslikda yangi nazariy fikr va xulosalarni, ilmiy muammolarni o'rta tashlashga harakat qildik, fanning ba'zi bir asosiy tushunchalarini, tamoyillarini birinchi marta ilmiy iste'molga kiritdik, atamalarning o'zbekcha majmuini (terminologiyasini) yaratishga urindik. Biroq kitobda o'rta tashlangan yangi nazariyalar, tahlillar va muammolarga mutlaqlik maqomini berishdan, ularni axloqshunoslikning eng so'nggi gapi sifatida taqdim etish fikridan yiroqmiz; ularga tasdiqiy yoki tanqidiy yondashuv talabalarning ishi, muhimi, talaba mustaqil tafakkur qilishga o'rgansin.

Asosiy adabiyotlarni, eskartmalarda talabalarga oson bo'lishi uchun, imkon boricha foydalanilgan o'rinlarni aniq ko'rsatgan holda taqdim etdik. Mazkur adabiyotlardan «foydalanganlik»ni bildirishdan ko'ra, ko'proq ularni «foydalanish uchun» mo'ljalladik. Seminar mashg'ulotlari va mustaqil bilim olish uchun taqdim etilgan adabiyotlarning hajmini esa ba'zan cheklamaslikka harakat qildik. Manbalardan olingan parchalar, tarjimoni ko'rsatilgan istisnoli o'rinlardan tashqari, hamma yerda muallif tarjimasida berildi; ba'zan tarjimalar turli variantlarda mavjud bo'lgani uchun, ularning ingliz, olmon, fors, turk va rus tillaridagi asliyatini ham eskartmada ko'rsatildi. Shuningdek, ba'zi xorijiy mualliflarning ismi shariflarini odatdagidek ruscha — buzilgan transkripsiyalarda berishdan cheklandik; har bir faylasuf-axloqshunosning millatiga, shaxsiga va u mansub bo'lgan madaniy tilga hurmat yuzasidan ularni iloji boricha asl holida taqdim etishga harakat qildik. Masalan, Geydegger emas — Haydegger, Genrix Geyne emas — Haynrix Hayne,